

Lapin lääninhallitus/Sivistysosasto
PL 8002, 96101 ROVANIEMI

Viite: L. 146 B, LLH-2009-01826/Op-13

Vastine hallintokantelussa Sinetän koulun ruokarukouskäytännöstä

Kantelija: Puheenjohtaja Jouni Luukkainen

Pääkaupunkiseudun ateistit ry, Wallininkuja 2 C 53, 00530 HELSINKI (www.ateistit.fi)
p. (09) 191 51443, (09) 7534 703; jouni.luukkainen@helsinki.fi

Vastinepyyntö: Lapin lääninhallituksen sivistysosaston sivistystoimentarkastaja Elisa Suutala esitti vastinepyynnön 11.12.2009; vastine Sinetän koulun 30.11.2009 antamista selvityksistä tulee antaa lääninhallitukselle 31.12.2009 mennessä.

Yleistä

1) *Ruokarukouksia ei ilmeisesti ole koskaan mainittu lainsäädännössä toisin kuin aamuhartauksia.* Tätä kysymystä valaisee professori Lassi Pruukin artikkeli ”Opettajan uskonnollisuuden merkitys koulukasvatuksessa ja uskonnon opetuksessa” (*Teologinen Aikakauskirja* 5/2009, 387–403). Alaviitteen 7 mukaan: ”Kansakouluasetuksessa [alaviitteessä 6: Keisarillisen Majesteetin asetus kansakoulun järjestämisestä Suomen Suuriruhtinaanmaalle 11.5.1866/12] ei ollut määräystä hartauksien pitämisestä, mutta tällainen tapa vakiintui yleisesti.” Sivun 388 mukaan: ”... [oppikoulun] koulujärjestys [alaviitteessä 9: Keisarillisen Majesteetin Armollinen koulujärjestys Suomen Suuriruhtinaanmaalle 8.8.1872/26] edellytti yhä, että uskonnonopetus oli evankelisluterilaisen opin mukaista ja koulussa järjestettiin aamu- ja iltahartaudet.” Alaviitteessä 43: ”Kouluhallitus lähetti vuonna 1937 kansakoulutarkastajille kiertokirjeen, jossa aamu- ja iltarukoukset rinnastettiin juridisesti tunnustukselliseen uskonnonopetukseen. Tällöin kirkkoon kuulumaton oppilas oli huoltajan vaatimuksesta vapautettava näistä.” Alaviitteessä 43 edelleen: ”Oppikoulun puolella hartaudet säilyivät pakollisina aina vuoteen 1962, jolloin tehtiin asetuksen muutos, joka mahdollisti uskonnonopetuksesta vapautetun oppilaan vapauttamisen myös hartauksista. Asetus koulujärjestyksen muuttamisesta 13.4.1962/298.” Sivulla 396: ”Peruskouluun siirtyminen merkitsi muutosta ensinnäkin perinteisessä aamuhartauskäytännössä, sillä se muutettiin vuoden 1970 opetussuunnitelmassa päivänavaukseksi. Päivänavauksen tuli olla luonteeltaan koulua yhdistävä tilaisuus ja uskonnollisten aiheiden ohella siinä tuli käsitellä myös muita oppilaiden elämään, kouluun ja yhteiskuntaan liittyviä aiheita.” Huomautan, että päivänavauksista tässä hengessä säädettiin peruskouluasetuksessa 12.10.1984/718 (22 §) ja lukioasetuksessa 12.10.1984/719 (21 §) mutta että viittauksesta uskonnollisiin aiheisiin luovuttiin säädettäessä päivänavauksesta perusopetusasetuksessa 20.11.1998/852 (6 §) ja lukioasetuksessa 6.11.1998/810 (5 §). Koko artikkelissa ei ruokarukouksia mainita kertaakaan.

Jo kantelussani kerroin, että ruokarukoukset eivät sisälly myöskään voimassaolevaan lainsäädäntöön ja sen nojalla annettuihin opetussuunnitelman perusteisiin ja että niistä vaikenivat myöskin eduskunnan sivistysvaliokunnan lausunto ja perustuslakivaliokunnan mietintö 1.8.2003 voimaan tullutta uskonnonvapauslainsäädäntöä eduskunnassa käsiteltäessä ja että samoin niistä vaikenevat Opetushallituksen asiaa koskevat tiedotteet vuosilta 2003 ja 2006.

2) *Mahdottomuus säätää ruokarukoukset sallituiksi*

2.1) *Opettajan asema.* Perustuslain 80 §:n mukaan asetuksia voidaan antaa laissa säädetyn valtuuden nojalla, mutta yksilön oikeuksien ja velvollisuuksien perusteista voidaan säätää vain lailla. Ruokarukouksilla on koulussa tarkoitettu opettajan päivittäin johtamaa, luokassa pidettyä tilaisuutta. Siksi niitä ei voitaisi säätää pakollisiksi järjestää, paitsi perustuslain säätämisen järjestyksessä (mutta tällöin vastoin kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia), sillä opettajaa, jonka omantunnon vastaista

ruokarukouksen toimittaminen olisi, ei käytännössä kuitenkaan voitaisi työnjaollisin ja hallinnollisin järjestelyin tehtävästä vapauttaa, vaikka uskonnon ja omantunnon vapautta koskevan perustuslain säännöksen on katsottu puoltavan yleisesti työnjaollisia ja hallinnollisia järjestelyjä, joilla vältetään henkilön velvoittaminen vakaumustaan loukkaaviin työtehtäviin (kohta ”7. Kouluhenkilöstön asema” Opetushallituksen tiedotteissa vuodelta 2006).

2.2) Ruokarukouksiin osallistumattoman oppilaan asema. Ruokarukouksia ei voitaisi säätää edes sallituiksi. Tähän riittää tarkastella ruokarukouksiin osallistumattomien oppilaiden asemaa.

Vastauksena koulun tiedotteeseen ruokarukouksista huoltajan ilmoitus, että oppilas ei niihin osallistu, velvoittaa uskonnon ja omantunnon vapauden tähden koulun siirtämään oppilaan rukouksen ajaksi luokasta muuhun tilaan ja järjestämään tälle valvonnan. Tämä on täysin selvää menettelystä niiden koulun uskonnollisten tilaisuuksien suhteen, joita Opetushallituksen tiedotteissa tarkoitetaan, vaikka niillä siis *ei* tarkoitetaakaan ruokarukouksia. Käytännössä se olisi vaikeata, ja siksi se ilmeisesti pyritään kiertämään. Linaan kirjoitusta ”Rukous on hyvä asia” (*Opettaja* 51–52/18.12.2009: Keskustelua), jonka laatinut nimimerkki ”Hyvä käytäntö” on ilmeisesti kirjoituksen sanojen mukaisesti itse sellainen opettaja, jolta ruokarukouksen vetäminen ”luontevasti ja vapaaehtoisesti hoituu”:

Kannattaa kertoa esimerkiksi vanhempainillassa, että jos sopii, niin luokassa on käytäntönä siunata ruoka ennen ruokailuun lähtemistä. Ja että jos käytäntö loukkaa jonkun uskonnollista vakaumusta, se kannattaa mainita opettajalle. Myös vanhempainvartissa on ollut vielä hyvä kysäistä et-opetukseen ja muihin uskontoihin kuuluvien lasten vanhemmilta, mitä mieltä he ovat ruokarukouksista ja samalla varmistaa, että he ovat tienneet, ettei siinä ketään pakoteta rukoilemaan.

Kirjoitus kaunistelee, sillä lapsen pakottaminen kuulemaan toistuvasti rukouksen sanoja voi vaikuttaa sen, että hän myös mielessään toistaa ne eli siis yhtyy rukoukseen. Kirjoitus jatkaa: ”Yleensä tämä asia ei ole herättänyt vanhemmissa mitään hämmennystä tai vaikeita tilanteita.” Ilmeisesti kuitenkin joskus on herättänyt, mutta miten silloin on menetelty, siitä kirjoitus vaikenee. Siitä, jos opettaja on joutunut menettelemään toisin ja kunnioittamaan oppilaiden ja vanhempien oikeuksia paremmin, kirjoittaja on ilmeisesti vaiennut muissa vanhempainilloissa. Siitä, että muissakaan sangen lukuisista ruokarukouksista viime aikoina käsiteltyistä artikkeleista, kolumneista ja yleisön mielipidekirjoituksista ei yhdessäkään ole kerrottu muillekin malliksi sellaisesta järjestelystä, jossa luokka jakaantuu ruokarukouksen ajaksi, saa minut päättämään, että sellaista ei oikeasti koskaan tapahdukaan.

Kuten jo kantelussani totesin, eduskunnan perustuslakivaliokunnan mietinnön (PeVM 10/2002 vp) mukaan oman uskonnon opetusta on esimerkiksi rukous. Nyt lainaan eduskunnan sivistysvaliokunnan perustuslakivaliokunnalle antaman lausunnon (SiVL 14/2002 vp) hiukan laveampaa muotoilua: ”Uskonnon opetukseen voi näin ollen edelleen sisältyä tutustumista esimerkiksi rukouksiin, virsiin sekä muihin uskonnollisiin toimituksiin.” Perustuslakivaliokunnan mukaan oman uskonnon opetus ei silti ole perustuslaissa tarkoitettua uskonnon harjoittamista. Mielestäni kuitenkin säännöllisessä ruokarukoilutuksessa ei ole kyse rukoukseen tutustumisesta, vaan uskonnon harjoittamisesta.

Uskonnon harjoittamisesta koulussa on taas syytä lainata hallituksen esitykseen HE 170/2002 vp sisältyvästä perusopetuslain muuttamista koskevasta lakiehdotuksesta kokonaisuudessaan seuraava perustuslakivaliokunnan siitä sittemmin poistama pykälä:

13 a § Uskonnon harjoittamiseen osallistuminen

Perusopetuksen järjestäjän tulee etukäteen tiedottaa oppilaiden huoltajille koulun toimintaan sisältyvistä jumalanpalveluksista sekä muista uskonnon harjoittamiseksi katsottavista tilaisuuksista ja toimituksista. Lisäksi huoltajille tulee kertoa, miten huoltaja voi ilmoittaa, jos oppilas ei osallistu kyseisiin tilaisuuksiin.

Oppilaalle, joka ei osallistu uskonnon harjoittamiseen, tulee järjestää sen sijasta muuta toimintaa.

Sivistysvaliokunta esitti pykälälle seuraavaa otsikkoa ja sisältöä selvästikin siksi, että pykälää ei voisi tulkita koskemaan eri oppiaineiden sisältöjä (muutokset lihavoitettu kuten lausunnossa):

13 a § Uskonnollisista tilaisuuksista tiedottaminen

Perusopetuksen järjestäjän tulee etukäteen tiedottaa oppilaiden huoltajille koulun toimintaan sisältyvistä jumalanpalveluksista **ja muista uskonnollisista tilaisuuksista**. Lisäksi huoltajille tulee kertoa, miten huoltaja voi ilmoittaa, **että** oppilas ei **omantunnon syistä** osallistu kyseisiin tilaisuuksiin.

Oppilaalle, joka ei osallistu **1 momentissa tarkoitettuun tilaisuuteen**, tulee järjestää sen sijasta muuta toimintaa.

Tahdon tähdentää, että ei sivistysvaliokunta eikä sittemmin perustuslakivaliokuntakaan sinänsä poistanut eikä muuttanut mitään muuta 13 a §:n sisällöstä, vaan sisältöhän nimenomaan sivistysvaliokunnan muotoilun mukaisena näkyy Opetushallituksen tiedotteessa vuodelta 2006 (ei vielä vuoden 2003 versiossa). On selvää, että ruokarukoukset olisivat koulun uskonnollisia tilaisuuksia, joiden suhteen olisi tällöin meneteltävä pykälän jälkimmäisen muotoilun mukaisesti; erityisesti siis oppilaalle, joka ei huoltajan ilmoituksesta osallistu ruokarukouksiin, on järjestettävä muuta toimintaa, ja silloin tietysti muussa tilassa.

Toisaalta ruokarukoukset ei kylläkään mitenkään voi ajatella sisältyvän tarkasteltuihin uskonnollisiin tilaisuuksiin. Niinpä hallituksen esityksessä 13 a §:n perusteluissa todetaan: ”Suomalaisen koulun perinteeseen kuuluvat erilaiset, myös uskonnollista ohjelmaa sisältävät juhlat, jumalanpalvelukset ja muut uskonnolliset tilaisuudet. Pykälään sisältyvän säännöksen tarkoituksena ei ole muuttaa koulujen käytäntöjä tällaisten tilaisuuksien osalta tai eri oppiaineiden järjestämisessä ja sisällössä.”, ja sivistysvaliokunta painotti tätä mainiten esimerkkinä lukukauden päättäjäiset. Jo aiemmin eduskunnan hallintovaliokunta oli lausunnossaan (HaVL 33/2002 vp) perustuslakivaliokunnalle todennut: ”Ottamatta enemmälti kantaa uskonnonvapauden toteutumiseen uskonnonopetuksen ja uskonnonharjoittamisen välisessä suhteessa valiokunta toteaa, että tällä ehdotuksella ei tulisi muuttaa traditioita koskien oppilaitosten juhlia ja muita perinteitä.” Jatkan pykälän perustelujen esittämistä perustuslakivaliokunnan selostuksella: ”Säännösten soveltamisala on tarkoitettu kattamaan koulun toiminnan kaikki uskonnolliset tilaisuudet, kuten uskonnolliset päivänavaukset, jumalanpalvelukset sekä muut uskonnon harjoittamiseksi katsottavat tilaisuudet ja toimitukset, joita saatetaan järjestää niin koulun yhteisessä toiminnassa kuin eri oppiaineiden yhteydessä.” Missään näistä ei mainita ruokarukouksia, eikä niitä mainittu myöskään valiokunnille annetuissa kirjallisissa asiantuntijalausunnoissa, yhtä alla selostamaani poikkeusta lukuunottamatta, eikä myöskään aiemmin uskonnonvapauskomitean välimietinnössä eikä lopullisessa mietinnössä eikä ilmeisesti myöskään näistä annetuissa lausunnoissa (ei ainakaan niissä sangen lukuisissa lausunnoissa, joista minulla on kopiot; mutta oli kuitenkin tarkastettavissa, että välimietinnöstä ja lopullisesta mietinnöstä annettujen lausuntojen koosteissa ei ruokarukouksia mainittu).

Kuitenkin ruokarukousten puolestapuhujien olisi tullut viimeistään sivistys- ja perustuslakivaliokunnille kertoa huolestumisensa, kuinka ruokarukoukset voidaan käytännössä järjestää, kun ruokoukseen huoltajan ilmoituksesta osallistumattomalle oppilaalle pitäisi järjestää muuta toimintaa. Sivistysvaliokunnan lausunnossa mainitaan vain valiokunnalle esitetyn huolen (mm.) siitä, miten koulut voivat täyttää säännösten edellyttämän ilmoitusvelvollisuuden. Mutta jos kerran pykälän tarkoituksena ei ollut muuttaa koulujen käytäntöjä ja kun kerran ruokarukouksien ajaksi ei ilmeisesti ole säännöllisesti poistettu oppilaita luokasta ja järjestetty heille muuta toimintaa, ei tarkoitettujen uskonnollisten tilaisuuksien voi todellakaan ajatella koskevan ruokarukouksia.

Kuten sivistysvaliokunnan lausunnossa kerrotaan, valiokunnassa oli kuultavana luokanopettaja Kimmo Vepsä, Harjunpään koulu, Ulvila. Luokanopettaja Vepsä kirjoittaa asiantuntijalausunnon otsikon ”Onko meillä ongelma koulussa?” alla seuraavaa: ”Perusopetuksen yhtenä tärkeänä tavoitteena on suomalaisen kulttuuriperimän, arvojen ja tapojen välittäminen lapsille. Nykyisenlaista opetuksen järjestämistä, jossa päivänavaukset, ruokarukoukset, perinteiset juhlat jne. ovat tärkeä osa kasvatus- ja opetustyötämme, ei ole oppilaiden ja vanhempien taholta vaadittu yleiseen valtakunnalliseen arvokeskusteluun. . . . Ennen lain hyväksymistä olisi syytä selvittää nykytila uskonnonopetuksen ja opetuksessa olevien uskonnollisten elementtien suhteen.” Mutta Vepsä ei siis saanut valiokunnalta

myönteistä vastausta ruokarukousten säilyttämisen suhteen. Kyseessä ei enää edes ole suomalainen kulttuuriperimä, jos se vapaaehtoisesti harjoitettuna on koskaan ollutkaan. *Sana* julkaisi 5.11.2009 ainakin verkkoversiossaan www.sana.fi puheenvuoron ”Ruokarukousperinne rapautuu”, jossa todetaan, että viimeisimmän tiedon mukaan noin yhdelle viidestä suomalaisesta on opetettu kotona ruokarukous, ja tehdään päätelmä, että lapsista, nuorista ja nuorista aikuisista todennäköisesti huomattavasti vähemmän kuin noin 20 prosenttia on oppinut kotonaan ruokarukouksen. Viitatessaan Vapaa-ajattelijain liiton kanteluun Länsi-Suomen lääninhallitukselle päiväkotien ruokarukouksista artikkelissa todetaan mielenkiintoisesti: ”Vaikka ruokarukoukset olivat vielä ainakin runsaat kymmenen vuotta sitten arkipäivää monissa kouluissa, nykyään niitä ei saisi lukea aterioiden yhteydessä. Mennäänkö tähän suuntaan myös esiopetuksessa, jää nähtäväksi.”

Hallituksen esityksen ja eduskunnan valiokuntien puheet siitä, että tarkoitus ei ollut muuttaa koulun käytänteitä uskonnollisten tilaisuuksien suhteen, voi ymmärtää vain siten, että niissä ei enää ajateltu ruokarukouksia muuta kuin jo taakse jääneenä ilmiönä käyvän koulutoiminnan kannalta.

Opetushallituksen tiedotteet eivät käsittele sitä, minkälaisista uskonnollisen tilaisuuden ajaksi koulun järjestämän muun toiminnan tulisi olla. Hallituksen esityksessä 13 a §:n perusteluissa joka tapauksessa yritettiin asettaa joitain tavoitteita:

Perusopetuksen järjestäjä päättää, mitä toimintaa järjestetään niille oppilaille, jotka eivät osallistu uskonnon harjoittamiseen. Oppilaiden yhdenvertaisen kohtelun kannalta toiminnan tulee olla, uskonnollista sisältöä lukuun ottamatta, luonteeltaan ja tavoitteiltaan mahdollisimman samankaltaista kuin siinä tilaisuudessa, jonka tilalla muuta toimintaa järjestetään.

Näiden tavoitteiden sitovuus ei nyt olekaan selvää, vaikka sivistysvaliokunta ei halunnutkaan niihin puuttua. Käytännössä ruokarukouksen ajaksi järjestetty muu toiminta voisi siksi olla muita oppilaita aiemmin aloitettu keittiöhenkilökunnan valvoma ruokailu, jos ruokailu on muussa tilassa kuin luokahuoneessa ja ruokarukoilu tapahtuu itse luokahuoneessa. (Itse eri kouluissa söin pitkään juuri luokahuoneissa, ja vasta varttuneempina marssimme järjestyksessä luokasta koulun aulaan syömään.) Mutta muu toiminta ei ehdottomasti saisi olla sellaista, että ruokailuun käytettävissä oleva aika sen tähden vähenisi tähän toimintaan osallistuvalla oppilaalla.

Kuitenkin näyttäisi olevan mahdotonta, että jokaiselle ruokarukoukseen osallistumattomalle oppilalle pystyttäisiin aina järjestämään muuta toimintaa niin, että hän ei siitä joutuisi kärsimään verrattuna tilanteeseen, että hänen luokallaan ei ruokarukousta järjestettäisi.

Tämä olisi yksin riittävä syy siihen, että ruokarukouksia ei voitaisi säätää sallituiksi. Tarkoitan tarkemmin sitä, että lait, asetukset, eduskunnan kannanotot ja opetussuunnitelmat eivät voisi niitä mainita siten kuin nyt on mainittu uskonnolliset päivänavaukset.

2.3) Ruokarukouksiin osallistuvan oppilaan asema. Kohdissa 1 ja 2.2 olen osoittanut, että nykyinen lainsäädäntö, eduskunnan kannanotot ja perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet eivät kata ruokarukouksia eivätkä siis niitä suojele. Kohdassa 2.2 olen osoittanut, että ruokarukouksiin osallistumattomien oppilaiden aseman järjestäminen joka tilanteessa kelvöllisesti kohtaisi sellaisia hankaluuksia, että näitä hankaluuksia ei kaiketi ole koskaan yritettykään voittaa, mikä on erityisen väärin siksi, että, kuten juuri totesin, ruokarukoilutus ei ole lainsäädännön suojaamaa.

Ruokarukoilutuksen päivittäisyys, sen kaikinpuolinen pedagogisuuden puute, puhdas uskonnonharjoituksen luonne ja rukousta vapaaehtoisesti vetävien opettajien ilmeinen tavoite saada oppilaat sisäistämään kristinusko asettavat oppilaille sellaisen velvollisuuden, että se vaatisi perustakseen lainsäätäjän tuen kohdan 2.1 perustelujeni mukaisesti myös sellaisen oppilaan kannalta, jonka opettaja velvoittaa osallistumaan rukouksiin huoltajan suostumuksen nojalla. Mutta sellaista lainsäätäjän tuen saamista ei ole nähtävissä, koska se olisi niin kovin vastoin koulun tähänastista kehitystä. Siis toisaalta ruokarukoilu on niin raskas ja koulun muusta toiminnasta poikkeava velvollisuus, että se tarvitsisi lakiperustan, ja toisaalta juuri tästä samasta syystä se ei tarvitsemaansa tukea voi saada.

Näin ollen ruokarukouksia ei ole säädetty ja on todella mahdotontakin säätää sallituiksi. Ne eivät siis koulun oikeaan toimintaan kuulu. Kuten kantelussani korostin, tämän tähden on oppilaan itsensä uskonnon ja omantunnon vapauden vastaista, että hänet edes huoltajan suostumuksella vel-

voitettaisiin osallistumaan ruokarukouksiin edes yhtä kertaa. Opettajan johtama ruokarukous on joka tapauksessa sellaista koulun tavanomaisen ja luvallisen järjestyneen toiminnan kaltaista toimintaa, että erityisesti pieni lapsi ei siitä juuri osaisi jäädä pois. Ei edes riittäisi, että hän rukoustilassa saisi olla (istuallaan, jos rukoiltaessa kuuluisi olla seisaallaan) käsiään ristimättä ja rukoukseen ääneen osallistumatta, jos hänet kuitenkin velvoitettaisiin toistuvasti kuuntelemaan rukousta. Oppilaalle annettu lupa saada sulkea käsillään korvansa olisi ilmeisestikin taas ristiriidassa sen kanssa, mitä opettaja yrittäisi tilaisuudella ylipäätään opettaa. Vain julki lausuttu täysi vapaus oppilaalle kävellä ulos luokahuoneesta tai muusta rukoustilasta olisi riittävää. Rukoustilaisuus muodostuisi siis vapaaehtoiseksi rukouspiiriksi, johon osallistumiseen tarvittaisiin oppilaan huoltajan suostumus, mutta johon oppilasta ei huoltajan tahdostakaan voitaisi pakottaa. Toisaalta on selvää, että sellaista rukouspiiriä ei kuitenkaan voitaisi järjestää sillä tavalla normaalin opetuksen yhteydessä ja koulukurin alaisuudessa kuin ruokarukoukset nyt on järjestetty.

Ruokarukouksissa opettaja ja vanhemmat käyttävät väärin koulunkäyntiin kuuluvaa kurinpidonkin takaamaa järjestyneisyyttä ja siis pakkoa sellaiseen toimintaan, joka ei kouluun oikeasti kuulu, vaan jonka kaltainen toiminta kuuluu esimerkiksi vailla samantyyppistä pakon mahdollisuutta olevalle koulussa mahdollisesti toimivalle oppilaalle vapaaehtoiselle rukouspiirille. Seurakunnankin toiminnasta lapsella on aina periaatteessa mahdollisuus kieltäytyä vastoin vanhempiensa tahtoakin; ainakaan seurakunnalla ei ole lapseen sellaista pakottamismahdollisuutta kuin koululla on ruokarukouksissa, ja uskon lapsen tajuavan tämän.

Kyseessä ei siis ole sopimusasia; koululla ja vanhemmillä ei ole oikeutta sopia lapsen ruokarukouksettamisesta.

Koulun ja vanhempien on tyydyttävä siihen, että uskonnonopetuksessa mahdollisesti opetetaan jonkin ruokarukouksen sanamuoto. Itse asiassa vanhempien ei tarvitse tyytyä siihenkään, sillä hehän voivat ottaa lapsen mukaan omiin ruokarukouksiinsa.

3) Opetusministeriön ja Opetushallituksen kannat. Harrastuneisuuttani osallistuin 15.8.2003 Helsingin kaupungin opetustoimen järjestämään uutta uskonnonvapauslakia ja koulun käytänteitä koskeneeseen koulutustilaisuuteen sekä 1.9.2003 vastaavaan Tampereen kaupungin opetustoimen järjestämään koulutustilaisuuteen. Edellisessä tilaisuudessa ei ruokarukouksista kysytty. Muistiinpanoissani lukee vain ”Aamupäivä-, päivä- ja iltapäivärukous on uskonnon harjoittamista”, ja ilmeisesti siksi kiellettyjä siitäkään päätellen, että tilaisuuden perusteella muokattu ohjeistus (jonka sain kanteluasioideni yhteydessä) luetellessaan, mitkä ovat koulun uskonnollisia tilaisuuksia ja mitkä taas eivät ole, ei mainitse mitään sellaisista rukouksista sen enempää kuin ruokarukouksistakaan. Jälkimmäisessä tilaisuudessa ruokarukouksista esitettiin kysymys Opetushallituksen ylitarkastaja Pekka Iivoselle, jonka 26 kalvosta yhdelläkään ei ollut tätä sanaa; hän vastasi, mutta korostaen vastaavansa yksityishenkilönä, ei Opetushallituksen edustajana, että jos hän olisi rehtori, hänen koulussaan ei olisi ruokarukouksia. Hänen vastauksensa tarkoitti tietenkin hänen omaa tulkintaansa siitä, mikä on lain mukaista toimintaa. Joka tapauksessa virkamiehenä hän otti sen kannan, että ruokarukoukset on kielletty, jos on muita (siis rukouksiin osallistumattomia) mukana. Siis jopa kielletty sen sijaan, että riittäisi järjestää muut muualle rukouksen ajaksi. Opetushallitus joutuu joka tapauksessa sekin pitäytymään lain mukaiseen toimintaan, eikä siksi voine omatoimisesti ottaa mitään virallista kantaa ruokarukouksiin. Tilanne kanteluni ratkaisun jälkeen voi olla ja toivon olevankin myös Opetushallituksen kannalta toinen! Siis niin, että toivon kanteluni saavan ajamani ratkaisun, jolloin siihen vedoten Opetushallitus pystyisi ohjeistamaan koulut luopumaan ruokarukouksista.

Jo kantelussani kerroin, että eräät vanhemmat olivat saaneet opetusministeriöstä tulkinna, että ruokarukous on tulkittavissa uskonnon harjoittamiseksi, joka ei kuulu päiväkotiin. Voitaneen ajatella, että opetusministeriön kanta perusopetuksen ruokarukouksiin olisi vastaava, että ne siis olisivat uskonnon harjoittamista, joka ei kouluun kuulu. Helsingin seurakuntayhtymän kotisivun kuukausittaisissa koulun päivänavausten teksteissä ei vuonna 2009 ollut yhteisiä rukouksia. Eräissä muissa evankelisluterilaisen kirkon kotisivuun linkitetyissä päivänavausteksteissä oli lopussa rukous, joka näytti tarkoitetun ainakin tilaisuuden vetäjän lausuttavaksi. Mutta ruokarukoukset ovat siis puhtaasti yhteistä

hartauden harjoittamista; niiden idea on kai juuri siten saada jokainen oppilas henkilökohtaisesti rukoilemaan.

4) *Vielä muusta toiminnasta.* Velvoite järjestää ruokarukoukset niin, että niihin osallistumaton oppilas ei ole rukoilijoiden kanssa samassa tilassa, saa tukea myös seuraavista kahdesta seikasta.

Ensinnäkin vankeuslaista 767/2005 annetun hallituksen esityksen HE 263/2004 vp yleisperusteissa sivulla 44 oleva viittaus vankeinhoito-osaston (eli siis nykyisen Rikosseuraamusviraston) ohjeeseen 12/011/99: ”Rangaistuslaitoksen on huolehdittava siitä, etteivät vangit joudu vastoin tahtoaan ottamaan osaa uskonnollisiin tilaisuuksiin tai keskustelemaan uskonnollisista asioista.”

Toiseksi eduskunnan apulaisoikeusasiamies Jukka Lindstedtin vastaus 20.5.2008 kanteluasiassa dnro 1136/4/06. Minulla on vastauksen anonymisoitu versio, mutta ratkaisu on tähän yhteyteen riittävällä tarkkuudella kuvattu sivulla 53 eduskunnan oikeusasiamiehen kertomuksessa vuodelta 2008: ”Opettaja oli puuttunut peruskoulun oppilaan tapaan rukoilla ääneen kesken oppituntien ja ruokailun yhteydessä. AOA totesi, että peruskoulun oppilaan oikeutta oman uskontonsa harjoittamiseen voitiin oppituntien aikana rajoittaa vain opetuksen järjestämiseksi ja muiden oppilaiden uskonnonvapauden turvaamiseksi.”

5) *Muutoksen mahdollisuudesta.* Ruokarukoilutus ei siis mielestäni ole sallittua koulun toimintaa. Tai ainakin se selvästikin jää niiden koulun toiminnan muotojen ulkopuolelle, jotka perustuvat lainsäätäjän kantoihin, kuten uskonnolliset päivänavaukset perustuvat. Haluaisin kyllä saada myös uskonnolliset päivänavaukset pois koulusta, mutta sitä varten minun olisi yritettävä vaikuttaa poliittisesti. Olisi kuitenkin turha yrittää nyt vaikuttaa poliittisesti saadakseen lainsäätäjän kieltämään ruokarukoukset; kun kerran ruokarukouksista ei ole koskaan säädetty lakeja eikä annettu alemmanasteisiakaan ohjeita, kuinka voisi odottaa, että säädetäisiin laki, jossa ruokarukoukset nimeltä mainiten kiellettäisiin. Toisaalta tietysti sopiva eduskunnan valiokunta voisi jonkin toisen asian yhteydessä sellaisen kannan kyllä esittää.

On siis toimittava oikeusteitse tai lainvalvonnan keinoin. En kaikeksi voisi itse suoraan valittaa hallinto-oikeuteen ruokarukousasiassa koulun päätöksestä, sillä en olisi asianosainen. Voisin kyllä tukeni tarjoten ohjata hallinto-oikeuteen sellaisia huoltajia, jotka kieltävät lapsen osallistumisen ruokarukouksiin, mutta jotka katsoisivat koulun järjestelyjen tällöin rikkovan uskonnon ja omantunnon vapautta tai yhdenvertaisuutta. Kuitenkaan sellainen oppilas, joka pakosta joutuu osallistumaan ruokarukouksiin ja joka on niitä vastaan ja tahtoi päästä niistä pois, ei ymmärrettävästikään voisi valittaa hallinto-oikeuteen, ei edes varttuneempaan, jos jälkikäteen kokisi tulleen väärin kohdelluksi. Tietenkään hänen huoltajiansakaan eivät valittaisi hallinto-oikeuteen. En siis voisi ajaa tuellani sellaisen oppilaan asiaa hallinto-oikeudessa.

Opetusministeriökään ei ole oikeusviranomainen.

Jäljelle minulle siis jää kantelu eduskunnan oikeusasiamiehelle, valtioneuvoston oikeuskanslerille tai asianomaiselle lääninhallitukselle. Nyt kantelin juuri lääninhallitukselle.

Lapin lääninhallituksen on nähtävä, että sen on ratkaisullaan täydennettävä se, minkä eduskunta jätti kesken: saatava kanteluni yksittäistapauksessa koulun ruokarukoukset loppumaan, jolloin sen seurauksena ne toivoakseni loppuisivat yleisestikin.

Selvää mielestäni on, että jos voitän kanteluni, ruokarukouksia takaisin toivovat eivät löytäisi kanteluilleen lakipohjaa.

Toivon olevani tässä kanteluasiassani niin perinpohjainen kuin on mahdollista, jotta lääninhallituksen olisi helppo perustellusti asettua kannalleni.

Sinetän koulun antamista selvityksistä

a) *Vastaukset lääninhallituksen kysymyksiin ja lomake.* Käyn ensiksi läpi lääninhallituksen esittämät kahdeksan eri kysymystä ja niihin annetut yksilöidyt vastaukset sekä samalla selvityksen liitteenä olleen uskonnon harjoittamista koskevan koulun kyselylomakkeen.

• *Millä tavoin Sinetän koulu on tiedottanut huoltajille ruokarukouskäytännöistä?* Kuten lääninhallitus Opetushallituksen ohjeeseen nojaten selvityspyynnössään toteaa, koululla on velvollisuus tiedottaa

huoltajille koulun toiminnasta, ja tiedotteista on käytävä ilmi koulun järjestämät uskonnolliset tilaisuudet. Selvityksen liitteenä on uskonnon harjoittamista koskeva Rovaniemen kaupungin Sinetän koulun 1–9 kyselylomake, jolla Sinetän kouluun ilmoittauduttaessa huoltaja ilmoittaa, osallistuuko oppilas koulupäiviin mahdollisesti sisältävään uskonnon harjoitukseen vaiko omantunnon syistä ei sellaiseen osallistu. Lomakkeessa kerrotaan, että oppilaille, jotka omantunnon syistä vapautetaan uskonnon harjoittamisesta, järjestetään muuta ohjattua toimintaa tai opetusta (esim. eettistä kasvatusta).

Mutta tässä lomakkeessa ei lainkaan mainita ruokarukouksia vastoin sitä, että, kuten yllä nähtiin, lomakkeesta olisi käytävä ilmi koulun järjestämät uskonnolliset tilaisuudet. Ruokarukouksia ei ilmeisesti ole lomakkeessa rohjettu mainita uskonnollisina tilaisuuksina siksi, että niitä ei ole mainittu uskonnollisina tilaisuuksina Opetushallituksen ohjeissa. Silloin koulun ei ole tarvinnut lomakkeessa vastata syntyvään kysymykseen, mihin sitten perustuu ruokarukousten pitäminen edelleen ohjelmassa.

Silloin lomakkeessa ei ole myöskään tarvinnut kertoa, millaista mielenkiintoista ja arvokasta ja muut oppilaat kadehtimaan saavaa esim. eettistä kasvatusta ruokarukouksen aikana oppilaille järjestetään, ja tietysti tällöin eri tilassa.

Lomakkeen mukaan omantunnon syistä uskonnon harjoittamisesta vapautetuille oppilaille järjestetään muuta ohjattua toimintaa tai opetusta. Olipa tämän muun ohjatun toiminnan tai opetuksen sisältö sitten mikä tahansa, se ei salli oppilaiden pitämistä rukoilijoiden kanssa samassa tilassa. Koulun on siihen sitouduttava; takana ovat vakavat asiat: Opetushallituksen ohjeet ja sitä kautta lainsäätäjän kanta ja perustuslain selvät pykälät. Kyselyn tämä kohta ei jätä eri sopimiselle varaa.

Joka tapauksessa rastin kieltoruudussa pitäisi riittää.

Voisi myös ajatella oppilasta, jonka huoltajat kieltäisivät osallistuvan ruokarukouksiin, mutta sallisivat osallistuvan joihinkin muihin, harvemmin järjestettäviin uskonnollisiin tilaisuuksiin. Tällainen eriytyvä vastaus olisi sinänsä täysin asiallinen. Mutta nyt he eivät lomakkeen perusteella osaa heti ottaa kantaa.

Yksilöidyssä vastauksessaan Sinetän koulu kertoo, että ruokarukouksista on kerrottu vasta jälkikäteen tarkentavana kysymyksenä. Mielestäni tämä on ollut moitittavaa huoltajien painostamista, kun sen sijaan olisi vihdoin voitu kertoa, mitä esim. eettistä kasvatusta on sijalle tarjota. Huoltajille olisi myös voitu selvittää, että ruokarukouksille ei enää ole mitään lainsäätäjän tukea ja että niitä ei edes voida luokalle järjestää oppilaiden uskonnon ja omantunnon vapauden sekä yhdenvertaisuuden tähden, jos yksikin oppilas on niihin osallistumatta.

Yksilöidyn vastauksen mukaan huoltaja on ilmoittanut koululle, mikäli kanta uskonnon harjoittamisesta on muuttunut sinä aikana, kun oppilas on ollut Sinetän koulussa. Mutta huoltaja ei välttämättä saa oikeaa tietoa, vaan hän esimerkiksi saattaa peruuttaa kieltotoimenpiteen, kun lomakkeessa luvattua muuta ohjattua toimintaa tai opetusta tai näiden sijasta muuta kelpoista järjestelyä ei kuulukaan ja kun näyttää siis siltä, että lapselle tulisi jopa $6 \times 190 = 1140$ päivänä hankaluuksia. Jos huoltaja saisi oikeata tietoa, hän voisikin vaatia, että ruokarukoukset koko opetusryhmältä lopetetaan, jolloin lapsen ei tarvitsisi kärsiä enää päivääkään.

Selvityksen mukaan ruokarukouskäytänteitä on käsitelty myös vanhempainilloissa ja huoltajien sekä opettajien kahdenkeskisissä keskusteluissa. Kuitenkin alkuperäisen kieltorastin olisi pitänyt riittää; sellaisen on voinut piirtää huoltaja, joka ei vanhempainiltoihin ehdi ja jonka tahdon vastaisesti toisen huoltajan ei kuitenkaan sopisi toimia (sen analogian perusteella, että ev.-lut. kirkkoon kuulumattoman oppilaan ilmoittaminen ev.-lut. uskonnonopetukseen on huoltajien yhdessä allekirjoitettava). Millainen ohjeistus opettajalla on noihin tapaamisiin ja keskusteluihin, kun niistä ei kerran kerrottu lomakkeessa? En usko, että asioita silloin selvitettäisiin sillä tavalla paremmin ja ruokarukousten kannalta kriittisemmin kuin edellisessä kappaleessa kerroin.

Lisäksi, kuten kantelussani väitän, koko ruokarukouksetuksen järjestäminen voi olla oppilaan itsensä uskonnon ja omantunnon vapauden vastaista, koska kyseessä on koulun käyttäminen välikappaleena sellaisessa, jossa koulua ei enää välikappaleena saa käyttää. Tätäkin kysymystä olisi pitänyt tapaamisissa ja keskusteluissa käsitellä, jotta olisi voitu huomata, että onkin pitäydyttävä sellaiseen koulun toimintaan, jonka perusteista voidaan olla varmoja, sen sijaan, että jatkettaisiin toimintaa, joka aiko-

jen muututtua ei enää käy ja joka on oppilaan ja hänen huoltajiensa mielenkiinnon mukaan siirrettävä koulunkäynnistä oppilaan mielen sisäiseksi, mahdolliseen rukouspiiriin, seurakuntaan tai kotiin.

• *Miten huoltajat ovat yleensä suhtautuneet koulun toimintakulttuuriin tässä asiassa?* Vastauksen mukaan huoltajat ovat olleet tyytyväisiä koulun toimintakulttuuriin kyseisessä asiassa. Vastaus väittää toimintakulttuurin tässä asiassa luodun yhteistyössä.

Mutta huoltajathan eivät tiedä tilanteesta, jossa ruokarukoilua ei lainkaan olisi, ja heidän mahdollinen tyytyväisyytensä on petollista siksi, että he mahdollisesti vielä tajuavat toimineensa väärin, yhä entisaikain käytäntöjen mukaisesti. Väite yhteistyöstä on paikkansapitämätön siksi, että huoltajathan eivät ole saaneet oikeata tietoa ja heidät on saatettu valmiiseen tilanteeseen, jossa edes luvattua muuta ohjattua toimintaa tai opetusta ei ilmeisesti ole edes mietitty.

Selvää on, että kanteluni kannalta huoltajien mahdollinen tyytyväisyys on toisarvoista, jos koko toiminta on vailla pohjaa. Kantelunihan ei ole valitus hallinto-oikeuteen.

• *Mikä on erityisesti niiden huoltajien kanta, joiden lapset eivät osallistu koulun yhteiseen uskonnonopetukseen?* Vastauksen mukaan myös kyseisten lasten huoltajat ovat olleet tyytyväisiä noudatettavaan käytäntöön, ja heidän kantansa on vielä uudelleen erikseen varmistettu ennen vastausta tähän kyselyyn.

Ilmeisesti ”tällä kyselyllä” tarkoitetaan lääninhallituksen selvityspyynnöä ja erityisesti tätä nimenomaista selvityspyynnön kysymystä. Uskoisin, että kyseisten oppilaiden huoltajat olisivat kuitenkin vielä tyytyväisempiä, ja tällöin aidosti ja oikeutetusti, kun koulu toteaisi, että ainakaan näiden oppilaiden luokilla ei ruokarukouksia voi järjestää ja että syytä ei voi langettaa näiden oppilaiden ja heidän huoltajiensa harteille, vaan kyseessä on seuraus lainsäädännön tilasta. Uskoisin huoltajien tyytyväisyyden vain kasvavan, kun koulu toteaisi, että ruokarukouksia ei enää jatketa yhdelläkään luokalla. Toivon, että kanteluni johtaa siihen tilanteeseen; toivon, että kanteluni ja lääninhallituksen siitä antama ratkaisu ovat tällöin niin perusteellisia, että koulun ja muiden huoltajien ei tarvitse jäädä ihmettelemään.

• *Ovatko nämä oppilaat osallistuneet yhteisiin uskonnollisiin päivänavauksiin, entä ruokarukouksiin?* Vastaus: Yksi oppilas ei ole osallistunut uskonnollisiin päivänavauksiin. Tällöin hän on ollut muussa valvotussa tilassa päivänavauksen ajan. Hän on halunnut olla mukana ryhmässä ruokarukouksen ajan. Huoltajan kanta on ollut sama.

Mitähän muuta ohjattua toimintaa tai opetusta oppilas on saanut uskonnollisten päivänavauksien aikana? Jos ei mitään, kuinka kukaan voisi saada mitään sellaista ruokarukouksien aikana? Vastaus jättää epäselväksi, onko huoltaja ilmoittanut, että omantunnon syistä tuo oppilas ei osallistu ruokarukouksiin, vai onko hän ilmoittanut, että oppilas osallistuu ruokarukouksiin. Edellisessä tapauksessa oppilas ei saisi huoltajan suostumuksellakaan olla ryhmän mukana. Mutta silloin ruokarukousta ei ryhmässä olisi lupa järjestää, jolloin oppilas saisi joka tapauksessa pysyä ryhmän mukana.

Millähän tavalla oppilas toi kantansa ryhmän mukana olemisesta esille?

Kuinkahan helppoa toisaalta sellaisen koulun yhteiseen uskonnonopetukseen osallistuvan oppilaan, erityisesti kirkkoon kuuluvan, on saada huoltajansa puolelleen, joka omantunnon syistä ei haluaisi osallistua ruokarukouksiin eikä edes haluaisi silloin olla rukouksilutussa? Hänellähän voisi olla malleja valinnoista toiseen suuntaan. Mutta tiedän omasta tapauksestani ja nykyisistäkin tilastoista, että on hankalaa päästä eroamaan kirkosta ennen kuin 18-vuotiaana. Ruokarukouksilutuksen saaminen lopetetuksi kouluista auttaisi sellaisia oppilaita.

• *Onko toimintatapa ruokarukouksissa ollut sama kaikissa luokissa/opetusryhmissä vai toimivatko opettajat kukin parhaaksi katsomallaan tavalla?* Vastaus: Toimintatapa on yhtenäinen 1.–6. luokilla.

Näin olin ajatellutkin.

• *Käytetäänkö ruokarukouksia kaikilla koulun vuosiluokilla (1.–9.) vai ainoastaan alaluokilla (1.–6.)?* Vastaus: Ruokarukouskäytäntö on voimassa ainoastaan 1.–6. luokilla.

Tämän tiesinkin.

• *Onko joillekin oppilaille mahdollisesti tehty yksilöllisiä järjestelyjä, jos he eivät osallistu ruokarukouksiin, ja millaisia nämä järjestelyt ovat olleet?* Vastaus: Huoltajien kanssa on sovittu, että oppilaiden ei tarvitse ristiä käsiä eikä osallistua ruokarukoukseen, paikallaan hiljentyminen riittää. Kyseinen toimintatapa sujuu erittäin luontevasti moniarvoisessa yhteisössämme.

Opetushallituksen ohjeissa huoltajien kanssa oppilaille sovitusta yksilöllisistä järjestelyistä kerrotaan koulun juhlien yhteydessä, ja tästä taas Sinetän koulun lomake vaikenee, mutta sen sijaan Opetushallituksen ohjeet koulun uskonnollisten tilaisuuksien osalta ovat ehdottomat, yksilölliset järjestelyt poissulkevat, kuten Sinetän koulun lomake aivan oikein kertoo, vaikka koulu haluaa sen unohtaakin. Silloin on sopimatonta ja itse asiassa oikeudetonta, että koulu keuhkelee toimintatapaansa.

Oikea, lakiin perustuva toimintatapa on ruokarukouskäytännön lopettaminen kokonaan. Silloin ei yhdenkään oppilaan eikä yhdenkään oppilaan huoltajan uskonnon ja omantunnon vapautta loukattaisi ja kaikkia kohdeltaisiin tasavertaisesti. Se on sitäkin tärkeämpää moniarvoisessa kouluyhteisössä, jossa eräät joutuvat odottamaan alakoululuokilta asti aina 18 vuoden iän saavuttamiseen saakka voidakseen vapautua valheesta.

• *Miten kouluruokailu järjestetään (ruokasalissa vai omissa luokissa) ja missä ruokarukoukset pidetään?* Vastaus: Kouluruokailu järjestetään ruokasalissa. Alaluokkien ruokarukoukset pidetään luokissa.

Kantelussani erehdyin yksioikoisuuttani kuvittelemaan, että alaluokkien kouluruokailu olisi Sinetän koulussa järjestetty omissa luokissa, jolloin ruokarukouksen tähden siihen osallistumaton oppilas olisi vastoin yhdenvertaisuutta poistettava ruokailutilasta juuri ruokailun alla.

Mutta todellisuudessa Sinetän koulussa ruokarukoukseen osallistumaton alakoulun oppilas voitaisiinkin päästää syömään ennen ruokarukouksen alkamista. Syöminen, erityisesti niin, ettei tarvitse kiirehtiä ja että myös jää mahdollisimman vähän tähteitä, on parasta ruoan kunnioittamista! Kuinka väärä onkaan tähän verrattuna Sinetän koulun nykykäytäntö.

Erehdykseni on valitettavaa erityisesti siksi, että olen vuosittain yöpynyt Pirkan hiihtoa varten Niinisalon kyläkoululla, jonka ruokasalissa oli joskus kullekin luokalle (1.–6.) nimikoitu oma pöytänsä. Jos siellä olisi ruokarukoukset ja jos rukous luettaisiin ruokasalissa vaikkapa täydet lautaset jo edessä, niin rukoukseen osallistumaton oppilas joutuisi kaikei odottamaan omassa luokassaan, kunnes rukous olisi ohi, jotta pääsisi sitten omaa lautastaan täyttämään.

b) *Vastaus selvityspyyntöön.* Sitten 30.11.2009 päivätystä ja allekirjoitetusta sivusta ”Vastaus selvityspyyntöön”. Tässä ei ole uutta yksilöityihin vastauksiin verrattuna, mutta on syytä näiden yksilöityjen vastausten perusteella selvittää, että seuraava tekstin kappale koskee vain niitä oppilaita, jotka eivät osallistu ruokarukouksiin: ”Ruokarukouksen osalta on sovittu, että oppilaiden ei tarvitse ristiä käsiä eikä osallistua ruokarukouksen lausumiseen, pelkkä paikallaan hiljentyminen riittää. Huoltajat ovat pitäneet tätä hyvänä toimintatapana ja antaneet luvan tähän.”

Käytäntö ei siis koske kaikkia oppilaita, vaikka sellaisen väärän käsityksen voisikin saada, kuten ainakin itse aluksi sainkin.

Käytäntö kaikkia oppilaita koskevanakin olisi joka tapauksessa sikäli puolinen, että olisihan sallittava ja opettajan tuettava esille, että myös korvansa saa sulkea; tällöin ottaen huomioon, että kyseessä on kuuden kouluvuoden jokaisesta koulupäivästä, olisi toki järkevää hankkia oppilaille kuppimalliset kuulonsuojaimet; kustannusten niistä olisi langettava koululle, joka ongelman on oikeudetta aiheuttanutkin.

Yhteenveto: Ainoastaan sen selvitysten perusteella kantelussani korjaan, että, toisin kuin luulin, Sinetän koulussa ruokaillaan aina oppilasruokalassa, ei luokahuoneissa. Tämä erehdykseni on kuitenkin epäoleellinen, sillä oppilaan mahdollinen sulkeminen luokasta ruokarukouksen ajaksi ilman, että hän saisi ryhtyä heti aterioimaan, olisi vastoin yhdenvertaisuutta sekkin.

Muutoin en peruuta mitään kantelustani. Tässä vastineessani olen tarkentanut aiempia perusteluitani ja esittänyt niitä lisää.

Helsingissä ti 29.12.2009

Jouni Luukkainen

Tiedoksi lähetän (koska en ole varma, tekisikö lääninhallitus sen):
Sinetän koulu, Koulurinteentie 13, 97220 SINETTÄ